

УДК 930.2:94(477.82-21Муравиця)''15/16''

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2024.56.12464>

## ВОЛИНСЬКЕ МІСТЕЧКО МУРАВИЦЯ У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Андрій ЗАЯЦЬ

Львівський національний університет імені Івана Франка  
кафедра давньої історії України та архівознавства  
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна  
e-mail: [andrij\\_zajac@yahoo.com](mailto:andrij_zajac@yahoo.com)  
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8744-9852>

Простежено витоки міського статусу Муравиці та шлях, яким вона потрапила до володінь князів Сангушків, а у подальшому Григорія Ходкевича, князів Вишневецьких, Чорторийських, Яна Паца, Криштофа Монвида Дорогостайського і Томаша Сапїги. Визначено механізм залюднення Муравиці, оприєвнено міські границі. Незначна чисельність населення Муравиці дозволяє класифікувати її як мале місто (містечко). Муравиця мала замок, а міські укріплення були дерев'яно-земляними. Місто мало дві брами, а основна маса будівель була дерев'яною. Дещо кращі будинки знаходилися на ринку. Серед культових споруд Муравиці фіксуються дві церкви. Міське самоврядування, очевидно, забезпечувалося магдебурзьким правом, оскільки є згадки про діяльність бурмистрів. Торги та ярмарки мали велике значення для економічного життя Муравиці. З'ясовано, що місто часто віддавали в оренду, що не сприяло його поступальному розвитку. Проаналізовано непрості стосунки міщан із шляхтою. Рівень соціально-економічного розвитку Муравиці у поєднанні з наявністю в містечку культових споруд робили її певним центром для своєї округи.

*Ключові слова:* Волинь, Муравиця, Сангушки, Вишневецькі, Дорогостайські, магдебурзьке право, міщани

Містечко Муравиця на р. Ікві (тепер у межах смт Млинів Рівненської області) відоме з часів Київської Русі. У Київському літописі під 1149 р. є згадка, що біля Муравиці, йдучи походом на Волинь, зупинилися сини Юрія Довгорукого, Ростислав та Андрій (Боголюбський)<sup>1</sup>. Дослідження археологів виявили наявність ранньослов'янського городища VII–IX ст. і досить значний культурний шар X–XII ст., який належав укріпленій фортеці, що була адміністративно-політичним центром для своєї округи<sup>2</sup>. У подальшому поселення занепало, але щонайпізніше з XV ст. було відновлене.

6 червня 1558 р. княгиня Катерина Іванівна Вишневецька застала на двох третинах материзни в сумі 10 тисяч кіп грошей литовських кілька своїх маєтків, а між ними замок та місто Муравицю, своєму чоловікові, київському

---

<sup>1</sup> *Літопис Руський* / Пер. з давньорус. Леоніда Махновця (Київ : Вид-во “Дніпро”, 1989), 227.

<sup>2</sup> Богдан Прищепа і Юзеф Нікольченко, *Муравицьке городище* (Маріуполь : Вид-во “Рената”, 2001), 39–41; Богдан Прищепа, *Погоринські міста в X–XIII ст.* (Рівне : ПП Дятлик М., 2016), 13, 144.

воеводі Григорію Олександровичу Ходкевичу<sup>3</sup>. У записі зазначено, що Муравиця їй дісталася від мами Настасії Семенівни, дочки берестейського намісника Семена Олізаровича. У першому шлюбі Настасія була дружиною князя Януша Михайловича Сангушка, який помер близько 1516 р.<sup>4</sup>

Кошти з Муравиці, згідно з поборовим реєстром 1570 р., платив Григорій Ходкевич. У 1572 р. він помер, відтак у 1577 р. податок оплачувала вже княгиня Катерина Вишневецька<sup>5</sup>. У поборовому реєстрі 1579 р. власником Муравиці названо князя Юрія Івановича Чорторийського, а вже наступного року – князя Андрія Івановича Вишневецького, брата згаданої княгині Катерини Іванівни<sup>6</sup>. У 1581 р. власником міста також був князь Андрій Вишневецький<sup>7</sup>.

3 грудня 1589 р. возний Марко Збранний уткнув у браму окольного замку Муравиці 12 земських позовів у скарзі підляського воєводи Станіслава Радзівіла та його дружини Федори Романівни Сангушківни та князя Януша Заславського і його дружини Олександри Романівни Сангушківни. Позов був скерований проти Миколая Криштофа Радзивіла, Миколая Сапіги, Юрія Чорторийського, Миколая Монвида Дорогостайського, Януша Корибутовича Вишневецького і Софії Андріївни Вишневецької. У скарзі згадується, що покійний князь Андрій Іванович Вишневецький по смерті Олександра Григоровича Ходкевича, дядька княгинь Сангушківних, коли вони були малолітніми, гвалтом відібрав їхні маєтки: замок і місто Муравицю та двір і село Княгинин із волостю<sup>8</sup>.

5 січня 1593 р. у Бересті чотири дочки князя Андрія Вишневецького з чоловіками – Ганна з Миколаєм Сапігою, Олександра з Юрієм Чорторийським, Гальшка Євфимія з Миколаєм Радзивилом та Софія з Яном Пацом – зібралися, щоб поділити маєтки батька. За цим поділом Софії та її чоловікові Яну Пацу дісталася Муравиця з Княгинином і Грушвицею<sup>9</sup>. Того ж 1593 р. претензії на Муравицю заявили князі Олександр Пронський та Януш Заславський, одружені з сестрами Федорою та Олександрою Романівними Сангушківними. Про це довідуємося зі впису в луцьку гродську книгу за 1603 р. Яном Пацом декрету

<sup>3</sup> Российский государственный архив древних актов (москва), ф. 389 (Литовская метрика), оп. 1, д. 251. л. 222 об.–228 об. Опубл.: *Lietuvos Metrika* (Vilnius : Vilniaus universitetas, 2010), kn. nr. 251: (1555–1558): 37-oji Teismų bylų kn. / parengė I. Valikonytė, L. Steponavičienė, 182–186.

<sup>4</sup> Наталя Яковенко, *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна* (Київ : “Критика”, 2008), 327.

<sup>5</sup> *Źródła dziejowe*, t. XIX : *Ziemia ruskie. Wołyń i Podole* (Warszawa : Skład główny w Księgarnie Gebethnera i Wolfa, 1889), 32, 49.

<sup>6</sup> Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, sygn. 31, k. 22, 528.

<sup>7</sup> Центральний державний історичний архів України у Києві (далі ЦДІАК України), ф. 25, оп. 1, спр. 23, арк. 64 зв.

<sup>8</sup> Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 7, арк. 27–28.

<sup>9</sup> *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, т. 1 (1361–1598), (СПб : В типографии Эдуарда Праца, 1863), 246.

Люблінського трибуналу від 23 червня 1593 р. На трибуналі згадані князі з дружинами позивали чотирьох доньок князя Андрія Івановича Вишневецького з їхніми чоловіками. Федора та Олександра Сангушківни скаржилися, що по смерті їхнього дядька Олександра Григоровича Ходкевича, в час їхнього малолітства (батько Роман Федорович Сангушко помер у 1571 р., був одружений із Олександрою Григорівною Ходкевичівною), волинський воєвода князь Андрій Іванович Вишневецький неначе би за правом своєї старшої сестри Катерини Іванівни, одруженої з Григорієм Олександровичем Ходкевичем, несправедливо заволодів Муравицею, а по смерті самого Андрія Івановича його дочки також незаконно володіють містом. Щорічну шкоду від цього вони оцінили у чотири тисячі кіп грошей литовських. Уповноважені від поведової сторони Миколай Ковалевський та Ян Пилитовський заявили, що розпочинати судові засідання не можна, оскільки від подачі припозову позваним пройшло п'ять тижнів, а повинно бути шість. Покликані до суду Миколай Сапіга і Ян Пац особисто, а Миколай Криштоф Радзивіл та Юрій Чорторийський через уповноважених Яна Верещинського і Григорія Дедеркала заявили, що: «то ест оборона нас, позваних, а не поведовое стороны, бы мы рокъ за тымъ припозвом быти признаваемъ, ку тому сама сторона до реестру се вписала, и допустившися з даты арештовала, чимъ рокъ признавши, тым се боронити не можетъ»<sup>10</sup>. Суд визнав аргументи позваних і продовжив засідання. Скаржники представили суду складений у Бересті лист від 10 серпня 1558 р. дружини Григорія Ходкевича, княгині Катерини Іванівни Вишневецької, в якому сказано, що вона записала маєтки чоловікові, а по його смерті – синам, а якщо б і їх не стало – то донькам<sup>11</sup>. Виходячи з цього, скаржники заявили, що по смерті дядька Муравиця мала дістатися дочкам Катерини. Натомість позвані зауважили, що якщо виходити з тверджень поведової сторони, то маєтність мала б належати не їм, а їхній мамі, сестрі Олександра Ходкевича, Ганні, дружині мстиславського воєводи, Павла Паца. На це уповноважені поведової сторони заявили, що Ганна Григорівна Ходкевичівна зреклася своєї частки в маєтках, а вони претендують лише на частину маєтку, яка їм по праву належить. Уповноважені позваних пояснили, що в листі Катерини Вишневецької своєму чоловікові Григорію Ходкевичу не було якогось дарування синам, а була лише обіцянка, що по смерті чоловіка сини можуть отримати маєтки. Однак по смерті Григорія Ходкевича сини нічого не поминалися, а всім і далі володіла Катерина Вишневецька, яка пережила синів, а далі за 30 тисяч кіп грошей литовських продала маєтки братові Андрію Івановичу Вишневецькому, батькові позваних доньок, і показали лист княгині Катерини під датою

<sup>10</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 65, арк. 606 зв.

<sup>11</sup> Там само, арк. 607–607 зв.

28 грудня 1579 р., а також випис із городенських гродських книг із датою 31 грудня 1579 р. і випис із луцьких земських книг від 31 травня 1580 р. про перенесення до них випису з городенського гроду<sup>12</sup>. Дійсно – останній запис вдалося віднайти у луцькій земській книзі<sup>13</sup>. Суд визнав доводи позваних і звільнив їх від домагань поведової сторони.

У вересні 1597 р. Софія Вишневецька дарує замок і місто Муравицю з Княгинином та Грушвицею чоловікові, Янові Пацу. У записі зазначено, що нагороджуючи чоловіка за доброту і вірність та за його «розные записы на суму пенезей семь тисечей копъ грошей и на розные именья правом доживотнымъ мне, з ласки его мл дарованые, даю, записую и симъ листомъ записомъ моимъ тепер, зараз и за живота моего вечно записую»<sup>14</sup>.

У 1607 р. князь Юрій Чорторийський продав замок, місто з передмістями та присілки за 20 тисяч золотих маршалку Великого князівства Литовського Криштофу Монвідові Дорогостайському<sup>15</sup>. Як Муравиця опинилася у його руках – важко сказати, бо ще у 1604 р. місто згадується у власності К. Дорогостайського<sup>16</sup>. Коли у 1615 р. Криштоф Дорогостайський помер, місто, мабуть, перейшло до його сина Владислава, принаймні у травні 1626 р. Муравиця є його власністю<sup>17</sup>. Владислав Дорогостайський помер у 1638 р., і Муравиця перейшла до його єдиної дочки Софії, у власності якої місто зафіксоване у 1643 р.<sup>18</sup> Софія у 1646 р. вийшла заміж за обозного Великого князівства Литовського Томаша Сапігу<sup>19</sup>, і в 1650 р. Муравиця згадується у їхній власності<sup>20</sup>.

Муравиця знаходилася в тісному оточенні ще кількох міст: Млинова, Коблина, Дорогостаїв, Добрятина і Торговиці. Така скупченість, можливо, була причиною того, що всі вони були містами малими. Допомогало те, що місто мало зручне сполучення водним шляхом із Луцьком, а через Торговицю поєднувалося з воєводським центром і сухопутною дорогою<sup>21</sup>. Також згадується дорога з Муравиці до Дубна<sup>22</sup>.

<sup>12</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 65, арк. 608–608 зв.

<sup>13</sup> Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 3, арк. 722–725.

<sup>14</sup> Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 65, арк. 592. Щоправда, Ян Пац ще у квітні 1594 р. виступає як власник міста. Див.: Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 9, арк. 437.

<sup>15</sup> Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 91 (Радзимінські), спр. 70 (т. 2), II, 3, арк. 259.

<sup>16</sup> Archiwum Państwowe w Krakowie. Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 369, k. 97; ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 80, арк. 1535 зв.

<sup>17</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 148, арк. 519.

<sup>18</sup> Там само, спр. 235, арк. 400 зв.

<sup>19</sup> Andrzej Rachuba, “Sapieha Tomasz Kazimierz”. *Polski słownik biograficzny*, т. 35 (Warszawa; Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagellońskiego, 1994), 156.

<sup>20</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 247, арк. 345.

<sup>21</sup> Там само, спр. 248, арк. 450 (1645 р.).

<sup>22</sup> Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 13, арк. 18 зв.

Як і інші міста, Муравиця мала свої границі, що видно зі свідчення у Луцькому гроді в липні 1577 р. возного Станіслава Рошковського, який у справі Миколая Дорогостайського оглядав попсовану муравицькими міщанами межу, «которая граница делить Муравицу з Дорогостаями»<sup>23</sup>. Муравиця мала передмістя<sup>24</sup>. У місті був замок<sup>25</sup> і велися замкові книги<sup>26</sup>, які не збереглися. Згадується також замкова в'язниця<sup>27</sup>. Місто мало щонайменше дві церкви<sup>28</sup>. Населення Муравиці не було численним. Поборовий реєстр 1579 р. фіксує 35 вуличних будинків, 27 «халуп убогих», четверо ремісників та двоє пекарів<sup>29</sup>. Очевидно, що реєстр не є повним, бо зовсім не згадані торгівці, зокрема перекупники, а такого просто не могло бути. Та й число ремісників виглядає вочевидь заниженим. Подимний реєстр 1629 р. зафіксував у місті 140 будинків: 95 – вуличних убогих, які здебільшого займалися рільництвом, 21 – дуже убогих, що жили на передмістях, і 24 – єврейських<sup>30</sup>. У 1632 р. число єврейських будинків зменшилося до 14<sup>31</sup>. У жовтні 1648 р. татари захопили і спалили Муравицю<sup>32</sup>, однак наступного року в місті згадано 42 будинки<sup>33</sup>.

Не збереглися привілеї місту на локацію чи магдебурзьке право. Водночас наявність в'їтів дає підстави з певним оптимізмом говорити про можливість надання Муравиці магдебурзького права. Справу полегшує згадка під 1586 та 1634 рр. відповідно бурмистрів Данила і Федора Кондратовича<sup>34</sup>, що таки переконує в правильності такого припущення. Водночас джерела, якими наразі можемо оперувати, не дають змоги детальніше вести мову про міське управління та самоврядування. Щодо в'їтів, то першим згадується Григорій Брянський, якого у березні 1575 р. було уведено в маєтність у Кременці<sup>35</sup>. Він же зафіксований на цьому уряді й наступного року<sup>36</sup>. Від 1583 до 1593 року міським в'їтом був Яцко Мелешкович<sup>37</sup>. Нарешті, у 1603 р. в'їтом названо Станіслава Пясецького<sup>38</sup>. В'їт Григорій Брянський, пильнуючи міський поря-

<sup>23</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 17, арк. 474 зв.

<sup>24</sup> Там само, спр. 77, арк. 915 (1606 р.).

<sup>25</sup> Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 12, арк. 136 (1570 р.); спр. 13, арк. 278 (1572 р.); спр. 20, арк. 305 (1579 р.); спр. 44, арк. 123 зв. (1593 р.); ф. 22, оп. 1, спр. 13, арк. 699 зв. (1603 р.).

<sup>26</sup> Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 12, арк. 137 (1570 р.).

<sup>27</sup> Там само, спр. 61, арк. 39 (1600 р.).

<sup>28</sup> Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 3, арк. 723 зв. (1580 р.).

<sup>29</sup> Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, sygn. 31, k. 22.

<sup>30</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 170, арк. 102, 658.

<sup>31</sup> Там само, спр. 184, арк. 192 зв.

<sup>32</sup> Там само, спр. 263, Арк. 445 зв.–447.

<sup>33</sup> Там само, арк. 1294–1294 зв. У 1650 р. подимне зібрали з 40 будинків. – Там само, спр. 265, арк. 344 зв.–345.

<sup>34</sup> Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 35, арк. 184 зв.; ф. 26, оп. 1, спр. 37, арк. 484 зв.

<sup>35</sup> Там само, ф. 21, оп. 1, спр. 18, арк. 20.

<sup>36</sup> Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 16, арк. 142.

<sup>37</sup> Там само, спр. 30, арк. 266 зв. (1583 р.); спр. 34, арк. 364 зв. (1585 р.); спр. 40, арк. 279 зв. (1592 р.); спр. 42, арк. 95 (1592 р.); ф. 26, оп. 1, спр. 8, арк. 190 (1593 р.).

<sup>38</sup> Там само, ф. 22, оп. 1, спр. 13, арк. 699 зв.

док, у травні 1576 р. через свого служебника повідомляв Луцький грод про те, що напередодні у місті з'явилися двоє чоловіків, які впродовж дня пиячили у корчмі, а вечором вибралися з міста, однак, недалеко відійшовши, один із них побив та пограбував іншого<sup>39</sup>. Яцко Мелешкович у лютому 1592 р. орендував у волинського поборці Дем'яна Гулевича «некоторые пожитки скарбу Речи Посполитое в месте Дорогостаех, а в месте Муравицы и во всех до нихъ приселкахъ»<sup>40</sup>. Він же у червні того ж року орендував у луцького міського писаря Яроша Суєтича збирання шосу з Муравиці та Дорогостаїв із присілками<sup>41</sup>.

Якщо вїт займався лише міськими справами, то урядник управляв і містом, і прилеглими селами. У джерелах синонімом урядника інколи виступає староста / підстароста чи намісник<sup>42</sup>. 1566 р. муравицьким урядником був Іван Скриба<sup>43</sup>, а в серпні 1569 р. урядником названо Іллю Кучу, якого Миколай Дорогостайський звинуватив в ув'язненні його підданих, схоплених на ярмарку в місті<sup>44</sup>. 1570 р. у Муравиці згаданий підстароста Іван Передельський<sup>45</sup>. У 1572–1573 рр. урядником названо Яна Госинського<sup>46</sup>. Під 1577 р. згадується урядник Семен Симоновський<sup>47</sup>. Упродовж 1580–1585 рр. ці функції виконував Тимофій Висоцький<sup>48</sup>. Із 1590 до 1595 року урядником був Станіслав Козаревський<sup>49</sup>. Останнім із відомих урядників згадується у серпні 1645 р. шляхетний Резонович<sup>50</sup>.

Здебільшого урядники виступають захисниками підопічних міщан і селян перед гродом, займаються господарством та судочинством. Активно обстоював інтереси міщан муравицький урядник Тимофій Висоцький. Зокрема, у вересні 1583 р. він звертався до Луцького гроду зі скаргою на княгиню Олександру Курбську, з наказу якої добрятинський урядник Ян Країновський «з немалым оршакомъ людей» здійснив наїзд на Муравицю, під час якого було побито та пограбовано міщан<sup>51</sup>. Побиття муравицьких міщан цей же урядник засвідчував возному Маркові Збранному в листопаді 1585 р.<sup>52</sup> У березні 1586 р. він же

<sup>39</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 16, арк. 142–142 зв.

<sup>40</sup> Там само, спр. 40, арк. 279 зв.–280.

<sup>41</sup> Там само, спр. 42, арк. 95–96.

<sup>42</sup> Андрій Заяць, «Урядники волинських приватних міст другої половини XVI – першої половини XVII століть». *Записки НТШ*, т. 274 (Львів : НТШ, 2021), 57.

<sup>43</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 9, арк. 14 зв.–15.

<sup>44</sup> Там само, спр. 11, арк. 441–441 зв.

<sup>45</sup> Там само, спр. 12, арк. 136 зв.

<sup>46</sup> Там само, спр. 13, арк. 277 зв.; спр. 14, арк. 239 зв., 354, 416 зв.

<sup>47</sup> Там само, спр. 17, арк. 555–555 зв.

<sup>48</sup> Там само, спр. 21, арк. 63 зв. (1580 р.); спр. 22, арк. 110 (1580 р.); спр. 23, арк. 65 (1581 р.); спр. 26, арк. 921 (1582 р.); спр. 30, арк. 430 (1583 р.); спр. 31, арк. 1072 (1584 р.); спр. 35, арк. 71 зв., 184 зв., 606 (1585 р.).

<sup>49</sup> Там само, спр. 38, арк. 979–979 зв. (1590 р.); спр. 43, арк. 586 (1593 р.); спр. 48, арк. 48, 50 (1595 р.).

У 1592 р. муравицьким понамісником названо Яна Рудковського. – Спр. 42, арк. 579 зв.

<sup>50</sup> Там само, спр. 243, арк. 711 зв.

<sup>51</sup> Там само, спр. 30, арк. 429–430.

<sup>52</sup> Там само, спр. 35, арк. 71–71 зв.

звернувся до гроду у справі бурмистра Данила, оскаржуючи Тита Хомяка Смордовського: бурмистр дав до нього на службу свого сина Клима, якого згаданий шляхтич відтак звинуватив у крадіжці грошей<sup>53</sup>.

Часом оскаржували самих урядників. Бартош Грушчинський, служебник князя Станіслава Радзивіла, позивав до Луцького гроду муравицького урядника Тимофія Висоцького. Служебник у листопаді 1583 р. віз до с. Толпижин 500 золотих, щоб передати поборці Волинського воєводства Івану Хрінницькому, але не заставши його, повертався до Олики. Переїжджаючи Муравицю, вступив до будинку єврея Якуша. Т. Висоцький наслав слугу Якуба Барбира, який із помічниками побив та пограбував скаржника. Коли Б. Грушчинський пішов до замку, щоб запитати урядника, чому з ним так поступили, то був ще раз побитий<sup>54</sup>. У січні 1580 р., розшукуючи вкрадену худобу, Филип Стубельський із возним Яском Опарипетським звернувся до урядника Т. Висоцького з проханням дати вижа. Урядник спочатку погодився, а потім передумав<sup>55</sup>. Подібна ситуація повторилася наступного року, коли до Т. Висоцького звернулися Ян Ворона Боротинський із возним Григорієм Красносельським із проханням вчинити справедливість у справі краденого вола<sup>56</sup>.

Важливими були судові повноваження урядника. У травні 1572 р. на торгу в Муравиці Габріель Грицкович Березка, служебник володимирського підкоморія Олександра Семашка, виявив свого коня і звернувся до муравицького урядника Яна Госинського з проханням дати вижа для засвідчення цього. До коня признався Грицько Чорний, підданий власника міста Миколая Дорогостайського. Грицька до з'ясування ситуації посадили до в'язниці, але коня, якого Габріель хотів допровадити до Луцького гроду, не дали<sup>57</sup>. Через три тижні возний Богдан Княгиненський свідчив у гроді, що був у Муравиці на суді, який зібрав урядник Ян Госинський. За Грицька Чорного заступився урядник Дорогостаїв Войтех Ричинський, який заявив, що кінь належить його панові й потрапив до стада як такий, що був «пограбований», тобто забраний за якусь неправну дію, та просив перенести судове засідання на шість тижнів, доки він представить докази, – що і було зроблено<sup>58</sup>.

Хоча урядник ієрархічно був вищим од в'їта, та інколи і в'їт проявляв «характер», так що урядник змушений був із цим рахуватися. У вересні 1566 р. у підданих Михайла Дзялинського вкрали коней, яких знайшли в Муравиці у такого собі Протаса. Потерпілі звернулися до Маскідона Беруха, який за

<sup>53</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 35, арк. 184 зв.–185.

<sup>54</sup> Там само, спр. 30, арк. 580 зв.–582 зв.

<sup>55</sup> Там само, спр. 21, арк. 63–63 зв.

<sup>56</sup> Там само, спр. 23, арк. 64 зв.–65.

<sup>57</sup> Там само, спр. 13, арк. 277 зв.–278.

<sup>58</sup> Там само, арк. 337 зв.–339.

відсутності урядника Івана Скриби заступав його, і просили у нього вижа, що той і зробив, надавши їм свого служебника Гришка. Потерпілі просили, аби злодія Протаса посадили до замкової в'язниці. Однак у справу втрутився війт, який із міщанами прийшов до Беруха і висловив своє незадоволення та разом із міщанами звільнив злодія, – натомість заарештували потерпілих. Останні поскаржилися до Луцького гроду, де їм дали вижа, який прибув до Муравиці та вів розмову вже з урядником Іваном Скрибою. Той ухилявся від поставлених питань, заявив, що лише недавно повернувся до міста і нічого не знає, та всіляко зволікав, так що прибулим не вдалося добитися від нього справедливості<sup>59</sup>.

У 1604 р. на прохання міщан власник Муравиці Криштоф Монвид Дорогостайський видав Уставу, в якій були передбачені повинності міщан та подано судові приписи. Згідно з цим документом, міщани щорічно з кожного будинку мали платити три гроші сторожівщини і порохівщини, а з єврейських будинків – по 30 грошів. Із прибудинкових городів – по чотири пенязі, з кожного прента міських гумен – по чотири пенязі, від горілчаного котла – по два золотих, від відра сиченого меду – сім грошів. Із кожного будинку – одна курка на рік. Із міської волоки землі – по копі грошів, із морга поля – три гроші. За те, щоб міщан не використовували для посилення з листами, – по 12 грошів. На жнива повинні ходити з кожного будинку, поки не зберуть збіжжя. З волоки один день мають косити сіно. Різники, як християни, так і євреї, щороку повинні давати по каменю лою. Від маці злакових культур – одну мірку солоду. Щодо судових приписів, то зазначалося, що за крадіжку без лиця (тобто не пійманий із краденим) винний має заплатити три копи грошів литовських. Міщанин чи єврей, що прийняли до свого будинку прийшлу людину чи злодія і не оповістили про це, платитимуть 100 грошів. Якби, чуючи дзвін на «гвалт», християнин чи єврей не вийшли б із дому допомагати, то заплатять штраф дві копи грошів литовських. За переорану межу винуватець буде оштрафований на одну копу грошів литовських і межу повинен поправити. Згідно зі стародавнім звичаєм, міщани повинні платити пересуд, а пам'ятного – чотири гроші. Штраф за бійку – чотири, а за обзивання – шість грошів. Виж або слуга урядника від «злодійства» має отримувати 12 грошів, від оглядання ран – один гріш і таку ж суму так званого записного<sup>60</sup>.

У тогочасних умовах втечі до міст були звичним явищем, і урядники під різними претекстами старалися затримати таких людей у себе. Так, у 1573 р. муравицький урядник Ян Госинський на вимогу дорогостайського урядника Антона Коханського повернути селян-утікачів відмовився це зробити, покли-

<sup>59</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 9, арк. 14 зв.–16.

<sup>60</sup> Archiwum Państwowe w Krakowie. Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 369, k. 97–98.

кавшись на те, що «справедливости мне чинити трудно, бо не ведаю естли же они во имениях пана моего»<sup>61</sup>.

Важливу роль у розвитку міста відігравала торгівля. Торги та ярмарки були основою цього розвитку. Вигідною справою була торгівля горілкою. Маємо звістку про те, що у муравицького міщанина Хоми у листопаді 1570 р. селяни Миколая Дорогостайського відняли коня з возом, на якому було «горелки в лагвицы кватрѣ осмѣдесять»<sup>62</sup>. Влітку 1577 р. муравицькі міщани їздили на ярмарки до Острога, Дубна, Заслава та Кременця, про що довідуємося з їхньої скарги на урядників та митників відповідних міст про пограбування<sup>63</sup>.

До міста для купівлі необхідних товарів приїжджали шляхтичі або їхні слуги. Так, у серпні 1598 р. слуга Тимофія Висоцького, шляхетний Ян Абрамович, приїхав на муравицький ярмарок «в потребах пана своего», але був побитий і поранений, а свої збитки оцінив у 200 золотих<sup>64</sup>. Такі випадки під час ярмарків траплялися не раз. Зокрема, у липні 1577 р. возний Станіслав Рошковський свідчив у Луцькому гроді, що оглядав побитих на муравицькому ярмарку дорогостайських міщан. Детальне свідчення возного дає великий перелік завданих ран та матеріальних збитків. Звинуватили у цьому місцевого урядника Семена Захаровича Симоновського<sup>65</sup>. У січні 1634 р. Владислав Монвид Дорогостайський скаржився на Максима Хомяка, озброєні слуги якого, чисельністю в кілька десятків чоловік, здійснили напад в часі ярмарку в Муравиці на свято Успіння Богородиці 25 серпня 1631 р. і побили та пограбували багатьох міщан, як християн, так і євреїв. Серед постраждалих були і слуги Юрія Станіславського, на той час державці міста<sup>66</sup>.

Звичним серед міщан було позичання / заборгування певних сум грошей. Так, острозький міщанин Грегор Стасевич скаржився, що муравицький єврей Ізраель Ребесович заборгував йому 58 золотих, а урядник «урожоний» Резонович не допоміг витребувати гроші у боржника<sup>67</sup>. Інколи борг передавали іншій особі. Зокрема, муравицький єврей Іцко Юскович у січні 1623 р. подав для вписання до луцької земської книги лист, у якому повідомляв, що не можучи забрати від Яна і Миколая Висоцьких позичені їм 200 золотих, передає цей борг Юді Тобіяшевичу. Останній відзначився у позичанні грошей. У вересні 1608 р. він оскаржував шляхетного Яна Присковського за несвоєчасне повернення боргу в 200 золотих<sup>68</sup>. Наступного місяця справа розгляда-

<sup>61</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 14, арк. 239 зв.

<sup>62</sup> Там само, спр. 12, арк. 563 зв.

<sup>63</sup> Там само, спр. 17, арк. 561 зв.–563 зв.

<sup>64</sup> Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 13, арк. 334 зв.–336.

<sup>65</sup> Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 17, арк. 555–556.

<sup>66</sup> Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 37, арк. 484–486.

<sup>67</sup> Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 243, арк. 711–712.

<sup>68</sup> Там само, спр. 80, арк. 1460 зв.

лася у суді, на який боржник не з'явився, і борг завдяки «шкоді» та «закладу» зріс до 600 золотих<sup>69</sup>. У лютому 1619 р. єврей під запис позичив 700 золотих Андрієві Свищовському, який, очевидно, не можучи вчасно віддати борг, передав йому в січні 1622 р. у цій сумі частину села Добрятина з фільварком, яку сам тримав у заставі<sup>70</sup>. У 1620 р. той же єврей позичив під запис 300 золотих тому ж шляхтичу і його дружині Барбарі. Борг вчасно не був повернений, а невдовзі шляхтич помер, натомість Барбара вийшла заміж вдруге за князя Василя Масальського, і єврей у квітні 1627 р. позиває до суду Барбару та її дітей. На суд шляхтянка не з'явилася, і судовим рішенням борг збільшився до 900 золотих<sup>71</sup>. Ще один позов Барбарі та її дітям був даний у травні того ж року<sup>72</sup>. Справа мала продовження. Люблінський трибунал у серпні 1627 р. оголосив Барбарі та її чоловікові баніцію. Тоді князь Василь Масальський зголосився, що готовий покрити борг дружини, і в серпні 1631 р. Юда Тобіяшевич подав для впису до Луцького гроду «запис вливковий с печатю и с подписом руки своее» князю В. Масальському про те, що князь вчинив йому «досит», тобто віддав борг дружини<sup>73</sup>.

Той самий Юда Тобіяшевич потрапив у пригоду з купівлею пшениці. У березні 1624 р. він скаржився на Федору Свищовського Іванову Коритенську та її синів Олександра, Андрія, Степана і Габрієля за пограбування купленої у них 10 мац пшениці (близько 100 літрів) «мери муравицькое», по 25 золотих за мацу<sup>74</sup>. Судовий розгляд справи відбувся у квітні 1626 р. Уповноважений Федори Коритенської, Ян Прегалинський, заявив, що ніякого грабежу не було, бо взявши пшеницю, єврей за неї не заплатив, і просив увільнити свою підопічну від позову. Натомість уповноважений єврея, Григорій Божкевич, твердив, що ця справа стосується грабежу і має розглядатися у гродському суді. Судді вирішили продовжити засідання. Позвана сторона апелювала до Трибуналу, але суд цього не допустив. Тоді уповноважений позваних заявив, що єврей є підданим Владислава Дорогостайського і без пана виступати в суді не може і просив увільнити позваних від суду. Уповноважений Юди Тобіяшевича відповів, що його підопічний веде справу про свою власну кривду, а не чужу, а тому є належним актором, і просив продовжити засідання, що судді й зробили. Уповноважений позваних знову просив дозволити апеляцію

<sup>69</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 81, арк. 988 зв.–990.

<sup>70</sup> Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 29, арк. 476–480.

<sup>71</sup> Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 156, арк. 400.

<sup>72</sup> Там само, спр. 157, арк. 414, 416–417.

<sup>73</sup> Там само, спр. 177, арк. 1218–1220. Євреї використовували так звані знаки як заміник печаток – “неверный Ицко Юсковичъ, жид муравицкий, подал лист добровольный вливковый запис свой зе знаком (которого място печатей жиды уживают) своим и с подписом руки своее власное”. – Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 31, арк. 128 (1623 р.).

<sup>74</sup> Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 148, арк. 295–296.

до Трибуналу, однак судді відхилили це клопотання. Тоді Ян Прегалинський заявив, що ця справа не має предмету розгляду, оскільки це не був грабїж, а просто Юді Тобіяшевичу не дали вивезти пшеницю, зважаючи на те, що він не оплатив її. На це уповноважений єврея заявив, що його підопічному пшеницю пограбували не вдома у Коритенських, а коли він, навантажений, виїхав від них, і сталося це на добровільній дорозі. Суд вирішив продовжити справу, а уповноважений Коритенських черговий раз просив дозволити апелювати до Люблінського трибуналу, що на цей раз судді дозволили<sup>75</sup>.

Траплялося, що муравицькі євреї винаймали на певний час помешкання у селах. Зокрема, восени 1642 р. Сапсай із якоїсь причини винайняв за чотири золотих у Яна Сулістровського в с. Суховоля біля Радомишля у Луцькому повіті «халупу» на чотири тижні, однак був достроково вигнаний та ще й пограбований (серед забраного було кілька богослужбових книг)<sup>76</sup>.

Улюбленим заняттям муравицьких євреїв були оренди. Рубін Зраїлович орендував у волинського поборці Миколая Жембоцького (1585 р.) збирання чопового у Коблині та Торговиці з присілками<sup>77</sup>. Того ж року він орендував на рік у Марії Васиївни Чапличівни, дружини волинського воєводи князя Богуша Корецького, млини у селі Рудлеві. Від помолу збіжжя брав певну мірку і зумів відкласти собі 15 мац жита, 4 маці пшениці, 10 мац гречки та 1,5 маці пшона, але мельник тих млинів Криштоф за розпорядженням княгині забрав набуте під час оренди. Коли єврей приїхав з'ясувати, чому це сталося, то мельник із помічниками його побили і забрали калиту, в якій було 5 кіп грошей литовських, 12 червоних золотих і взятий у заставу золотий ланцюг, який важив 26 червоних золотих<sup>78</sup>.

Прибутковою справою вважалася оренда ставків для спуску і вилову риби. У 1592 р. єврей Тобіяш згадується орендарем муравицьких ставів<sup>79</sup>. Іцко Мошеєвич у 1593 р. орендував на рік у Михайла Мишки Варковського варковський став для вилову риби, але шляхтич не дотримав умов договору, і справа дійшла до Трибуналу, на який єврей відрядив уповноваженими Миколая Бродовського і Миколая Чарнацького<sup>80</sup>. Схожа ситуація склалася у 1608 р., коли Іван Єлович Букоємський орендував за 30 кіп грошів литовських Юді Ігутовичу став у с. Букойма, але не допустив єврея до оренди. Шкоду було оцінено у 80 кіп грошів литовських<sup>81</sup>. У 1623 р. Шмойло Юдич та Іцко Юзефович за 5 тисяч золотих взяли в Ізабелі Семашкової в оренду коблинські та млинівські

<sup>75</sup> ІЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 150, арк. 373 зв.–376 зв.

<sup>76</sup> Там само, спр. 235, арк. 400–402 зв.

<sup>77</sup> Там само, спр. 35, арк. 311–312, 364 зв.–365.

<sup>78</sup> Там само, спр. 34, арк. 1312–1314.

<sup>79</sup> Там само, спр. 42, арк. 579 зв.

<sup>80</sup> Там само, спр. 48, арк. 84 зв.

<sup>81</sup> Там само, спр. 80, арк. 1535 зв.–1536.

ставки<sup>82</sup>. Відразу їй дали 2900 золотих. Ця оренда також не завершилася успішно, бо весною наступного року берестейський воєвода Остафій Тишкевич відібрав її у євреїв та ще й забрав 17 човнів і знаряддя для вилову риби, а Ізабела Семашківна не зуміла їх оборонити<sup>83</sup>, хоча мала б це зробити згідно з контрактом, а тому повинна була сплатити штраф дві тисячі золотих, сови́тість (подвійність) вже заплаченої суми, а також так звані шкоди<sup>84</sup>. Муравицькі ставки брали в оренду міщани інших міст. Так, у 1575 р. острозький міщанин Степан Гаврилович Молочко та заславський єврей Ахімія Ілліч орендували муравицькі ставки у Андрія Ходкевича<sup>85</sup>.

Ще одним улюбленим заняттям муравицьких євреїв були оренди сіл. У квітні 1606 р. возний Ян Рудзевський від Станіслава Мишки Варковського увів Шлому Александровича у трирічну оренду селом Городницею «з двором и зо всіми людми, кгрунтами, сеножатми, дубровами, зарослями, гаями, садами, спустовщинами, з корчмою, з млином, з ставом и зо всіми пожитками и принадлежностями»<sup>86</sup>. Мошко і Абрам (1609 р.) за 150 золотих взяли в оренду частину Варкович<sup>87</sup>. У березні 1621 р. Абрам Александрович і його син Шимон уклали на три роки угоду з князем Василем Масальським і його дружиною Анастасією Гулевичівною про оренду частини села Волнич за 500 золотих. Відразу князеві дали 333 золотих 10 грошів і отримали за ці гроші квит, а решту 166 золотих 20 грошів повинні були віддати у 1624 р. По закінченні оренди виділено час на так звану румацію, тобто виселення, – 3,5 тижня. Князь із дружиною зобов'язалися боронити своїм коштом орендарів від можливих перешкод, зокрема у суді. Угода передбачала відшкодування коштів орендарям у випадку форс-мажорних обставин: значного неврожаю, градобиття, пошесті на збіжжя чи людей, татарських нападів. Якщо б у період оренди хтось із селян утік, то це не буде провиною орендарів. Усі ці зобов'язання під закладом штрафу в 500 золотих за кожне порушення угоди. При потребі орендар може позивати власників до будь-якого суду, і вони зобов'язані стати перед судом, не виправдовуючись будь-якими причинами. Угода передбачала, що Абраму Александровичу і його синові Шимону передавалися 12 селянських родин. Із них три – волочні, шість – півволочні й три – загородники. Волочні відбували щоденну панщину, півволочні – триденну, а загородники – дводенну. Чиншу волочні селяни повинні давати 20 грошей, півволочні – 10, а загородники – 5. Крім того селяни мали давати

<sup>82</sup> ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 31, арк. 129.

<sup>83</sup> Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 137, арк. 291 зв.–292.

<sup>84</sup> Там само, спр. 118, арк. 223 зв.–225 зв.

<sup>85</sup> Там само, спр. 15, арк. 36–36 зв.

<sup>86</sup> Там само, спр. 76, арк. 316–317.

<sup>87</sup> Там само, спр. 83, арк. 88–88 зв.

овес, курей та гусей, а також косити, скільки буде потрібно. Селяни передавалися з «винами теж малими и великими, десятинами, судами, пересудами и куницами, з корчмою и з шинкованем вшелякого питя, з мытом погребелным, з выбираньем от прасолов соли, мытное з спашами, мимоходьщизнами, з волным въездом и врубом в дрова, такъ на опал дворную и до прибудикъ з запусу тамошнего, и з ставкомъ, и ловеньем волным в немъ рыбы»<sup>88</sup>. Чи ця оренда пройшла успішно, не знаємо, але у 1627 р. сторони зустрілись у суді з іншої причини. Скаржником виступив князь Василь Масальський, який заставив євреям речей на 482 золотих, гроші віддав, а речей йому не повернули. Справа закінчилася передачею її до Трибуналу<sup>89</sup>. Абрам Александрович із сином Шимоном уповноважили вести справу в Трибуналі шляхтичам Янові Будзинському і Юрієві Божкевичу<sup>90</sup>.

Данило Єло Малинський у 20-х роках XVII ст. двічі по три роки передавав в оренду село Берег і присілок Брухів зі ставами, млинами, корчмою та всіма прибутками Юді Тобіяшевичу і Гершонові<sup>91</sup>. Ця оренда проходила складно, бо обидві сторони оскаржували один одного. У 1624 р., взявши села в оренду, євреї мали заплатити 5 тисяч золотих і 6 фунтів шафрану (близько 2,5 кг). Однак у липні 1627 р. Д. Малинський взяв від князя Юрія Пузини 2900 золотих і передав села в оренду йому. Цим було порушено умови оренди, і євреї вимагали від нього виплатити штраф у розмірі 7,5 тисяч золотих. На судове засідання шляхтич не з'явився, і судді оштрафували його на вказану суму<sup>92</sup>. У серпні того ж року Д. Малинський компенсував євреям збитки, і вони видали йому відповідний квит<sup>93</sup>. Скаржився на євреїв і шляхтич. У серпні 1626 р. він звинуватив Юду Тобіяшевича в надмірній вирубці дерев у запустах. За час оренди вивезено 1500 возів дерева. Крім того «корчъму в Берегу, светлицу великую на чотыры сажъни, пекарню, сени, пивницу, комор две, то все было рубъленное, спалил. Подданных роботами незвычайными, подводами, винами, грабежами обтежаетъ и до убоства приводит»<sup>94</sup>. У червні 1627 р. Д. Малинський звинуватив євреїв у тому, що вони не дали йому обіцяного шафрану, і тому, на його переконання, вони повинні потрапити під штрафні санкції. Уповноважений євреїв, Григорій Божкевич, вимагав, «абы сторона поводовая року позву своего довела форумъ». Шляхтич натомість заявив, що не повинен «року доводити, кгдажъ позванный ведает о положеню позву». Суд прийняв

<sup>88</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 138, арк. 437–440 зв. Село Волнич ще 1617 р. згадується в оренді Абрама Александровича та його сина Шимона. – Спр. 108, арк. 287–288.

<sup>89</sup> Там само, спр. 155, арк. 346 зв.–348 зв.

<sup>90</sup> Там само, спр. 154, арк. 676 зв.–677.

<sup>91</sup> Там само, спр. 141, арк. 143–144.

<sup>92</sup> Там само, спр. 156, арк. 334 зв.–335 зв.

<sup>93</sup> Там само, спр. 154, арк. 1190–1191.

<sup>94</sup> Там само, спр. 151, арк. 341 зв.–342.

рішення, «абы повод доводиль року, остерегши форум позваному». Тоді Д. Малинський виставив возного Миколая Рудзевського, який засвідчив, що 27 квітня у Муравиці, у будинку євреїв, поклав позов і повідомив про це челядь. Уповноважений євреїв «остерегши себе яко и вышей форум, просил, абы суд наказаль поведовой стороне коньтенъта позову своего вывести, который ижъ не выводитъ, просил волности от термину и тое заданое sprawy». На це шляхтич відповів, що «позванный коньтенътовъ хочеть, досыть маеть на том, же в позве вси коньтенъта выражены, суть описаны, в чом се поведовы не усправедливил о тое его позываетъ и конечно потреба тое отдат, што повиненъ позванный». Суд, вислухавши сторони, зажадав, аби Д. Малинський «выводил контента позову своего, остерегши, яко и выжей, форум позваному». Шляхтич заапелював до Трибуналу, що йому було дозволено<sup>95</sup>. У травні 1627 р. возний Стефан Лоневський звітував у Луцькому гроді, що відніс позов до с. Берег, маєтності Д. Малинського, за скаргою Юди Тобіяшевича і Тові Гершовича за спротив Д. Малинського щодо двох баніцій і недопущення ув'язання їх в маєток<sup>96</sup>. Це мало би свідчити, що справу у Трибуналі шляхтич програв. Однак у квітні 1628 р. згадані маєтки знову були в оренді євреїв, а шляхтич черговий раз скаржився на пороблені ними збитки<sup>97</sup>.

У 1627 р. Майко орендував у Максима Хомяка с. Сморгдву, але недоплатив домовлені гроші та на 1,5 тисячі золотих починив шкоди, «побравши грабежов немало у подданных, спаливши броваръ в дереве уробленный и солодовню зо всеми посудками броварными, спустошивши корчму и немало зашкодивши, в неведомости з маєтности Сморгдовское збег»<sup>98</sup>.

У 1637 р. Абрам Шломович орендував на рік у Давида Копецького, Войтеха Іскри і Андрія Ярновського с. Клечани в Луцькому повіті з усіма пожитками, повинностями, ставками, корчмою і шинком, а також сільськогосподарськими угіддями<sup>99</sup>. Наступного року, очевидно, його брат, Вулф Шломович, разом із Абрамом Александровичем з Острожця також на рік за 620 золотих орендували згадане село<sup>100</sup>. Давид Юркович (1646 р.) орендував у Дмитра Рудецького с. Рудки<sup>101</sup>.

Відомі випадки застави муравицьким євреям земельних ділянок. Зокрема, у травні 1604 р. возний Ян Рудзевський за 60 золотих ув'язав Гудка Стевича у волоку землі, яку йому заставив князь Юрій Михайлович Чорторийський<sup>102</sup>.

<sup>95</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 156, арк. 700–701 зв.

<sup>96</sup> Там само, спр. 157, арк. 413–417.

<sup>97</sup> Там само, спр. 158, арк. 643.

<sup>98</sup> Там само, спр. 157, арк. 221–221 зв.

<sup>99</sup> Там само, спр. 205, арк. 179–180.

<sup>100</sup> Там само, спр. 214, арк. 85–85 зв.

<sup>101</sup> Там само, спр. 246, арк. 598–599.

<sup>102</sup> Там само, спр. 70, арк. 280 зв.–281.

Іван Єлович Букоємський за 200 золотих заставив три волоки землі у с. Букойма Ігуді Гавичу, а згаданий вище возний увів єврея у заставу<sup>103</sup>.

Віддавали в оренду і саму Муравицю. У липні 1602 р. дубенського єврея Мошка Іцковича возний Ян Рудзевський ув'язав на чотири роки у місто з фільварками та дев'ять сіл від Яна Паца і його дружини Софії<sup>104</sup>. У травні 1638 р. Владислав Дорогостайський на два роки орендував Криштофу Станіславському і його дружині Софії Муравицю і Дорогостаї з усіма пожитками<sup>105</sup>.

Зазнавала Муравиця шляхетських нападів. Зокрема, у вересні 1573 р. стався наїзд на місто Самуїла Зборовського, під час якого було побито міщан<sup>106</sup>. Муравський урядник Семен Симоновський оскаржував урядника Олександра Семашка з Коблина Станіслава Хорковського, який зі служебником свого пана Габрієлем Брезинським недільного вечора 25 серпня 1577 р. з помічниками «наехавши, дей, моцно, кгвальтомъ на место Муравицу, мещан зъ домовъ волочечи, позбивали и поранили, а иншимъ ворота, двери и окъна порубали и повыбивали», що засвідчив возний Марко Збранний<sup>107</sup>. Із наказу княгині Олександри Семашківни, дружини Андрія Курбського, добрятинський урядник Ян Країновський (1583 р.) здійснив наїзд на місто. Побили та пограбували міщан, а одного важко поранили. Міщанам одного з нападників удалося піймати<sup>108</sup>. Не залишалися у боргу і муравицькі міщани. Коблинський урядник Фронц Павлович у листопаді 1590 р. скаржився на муравицьких міщан, які підмовили жовнірів, що були на постої у місті, і разом із ними в запусті згаданого урядника забрали близько тисячі возів заготовленого для будівництва дерева<sup>109</sup>. Траплялися випадки побиття міщан шляхтичами. Так, у квітні 1586 р. возний Марко Збранний знімав побої міщанина Іллі Мудобрицького, завдані йому Титом Хомяком Смордовським<sup>110</sup>. Юда Тобіяшевич скаржився на Вікторіана Тиборовського, за розпорядженням якого у різний час впродовж 1625 р. його піддані скопили та вивезли 120 возів сіна на Березькому ґрунті, орендарем якого був єврей. Наступного року він скаржився, що шляхтич випасав худобу на його чотирьох волоках, засіяних житом і пшеницею, а крім того з сином і челяддю 30 травня напав на обійстя єврея, порозганяв челядь, посік вікна і двері<sup>111</sup>. Натомість В. Тиборовський у червні 1627 р. скаржився на Юду Тобіяшевича, «арендара Березского, иж онъ, поднесшиися

<sup>103</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 78, арк. 731–731 зв.

<sup>104</sup> Там само, спр. 66, арк. 515–515 зв.

<sup>105</sup> Там само, спр. 211, арк. 858 зв.–860.

<sup>106</sup> Там само, спр. 14, арк. 354.

<sup>107</sup> Там само, спр. 17, арк. 574 зв.–575, 579–579 зв.

<sup>108</sup> Там само, спр. 30, арк. 429 зв.–431.

<sup>109</sup> Там само, спр. 38, арк. 975.

<sup>110</sup> Там само, спр. 35, арк. 605–606.

<sup>111</sup> Там само, спр. 148, арк. 519–520 зв.

в пыху, не заховуючисе водле жидовства, закону своего, але зневажаючи стан его убогий шляхецкий, кривды великие, незносные ему выражает, деспекти чинит, словами неучтьивыми соромотит, шкалюет, шкоды чинит ему в его державе», та пригадав, що в 1626 р. єврей розпорядився своєму урядникові Аврашкові Калмановичові затравити псами належних йому свиней. Крім того, В. Тиборовський твердив, що Юда заборгував 10 червоних золотих, а 25 золотих шляхтич позичив підданам березьким, які повтікали, а єврей побрав за ними «одбесчизну» (тобто те, що втікачі залишили), а йому не компенсував заборгованість селян. Нарешті шляхтич зазначав – «а што навенкъшая и жалоснейшая, на домъ и на мешканье его кгвалтовне находит, кгдаж в одном селе Берегу з собою мешкает. Дорогу ему заступует з сынами своими и с помочниками, челядю дворною, хрестияны, которых право посполитое ему ховати забороняет, од которого онъ здоровья небезпечень»<sup>112</sup>.

Мав Юда Тобіяшевич також проблему з княгинєю Христиною Боговитівною Львовою Воронецькою. У січні 1623 р. він із сином Шмойлом та ще двома євреями, Юдкою і Лейзором, побили та пограбували панцирного боярина княгині Павла Сенкевича, який приїхав до Муравиці продати кілька возів збіжжя. У потерпілого забрали 60 золотих, одяг і шаблю<sup>113</sup>. Коли у жовтні наступного року їх покликали до Луцького гродського суду, то вони судові засідання проігнорували<sup>114</sup>. Судді заочно оштрафували винних за грабіж на 88 золотих, застосували совитість (подвійний штраф) і «винъ правных шесть рублей грошей литовских». Гроші євреї мали віддати за два тижні, але не віддали, і тоді судді подали клопотання до Трибуналу про їхню баніцію, що і було зроблено в серпні 1627 р, а в Луцьку возний Томаш Лобкович опублікував та виголосив цю баніцію – «при бытности велю людей зацных объволашь и публиковал, приводячы то всем до ведомости, абы с преречеными жадного сполку ани обцованья не мели, рады и помочы им ни въ чомъ не додавали, в домах и маетьностях своих оных не переховывали, але се з ними яко банитами, выволаньцами и правом переконаными во вьсем, водлугъ права заховывали под винами в том праве посполитом описаными»<sup>115</sup>. Уважаючи, що це несправедливо, Юда Тобіяшевич пішов у наступ. У лютому 1628 р. возний Стефан Луневський, за його присутності, свідчив у гроді, що віддав трибунальський позов княгині в с. Понебиль, де вона тимчасово проживала, «а то до знесеня и скасованя баниции [...] заочне, в неведомости, безъ жадного данья позву отрымано»<sup>116</sup>. Однак із цієї затії, мабуть, нічого не вийшло, бо

<sup>112</sup> ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 157, арк. 41–42.

<sup>113</sup> Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 31, арк. 995–997.

<sup>114</sup> Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 118, арк. 1172–1174 зв.

<sup>115</sup> Там само, спр. 161, арк. 550–552 зв.

<sup>116</sup> Там само, спр. 158, арк. 439–440.

в червні 1630 р. вони змушені були повернути награване, компенсувати шкоди і лише після цього зуміли порозумітися з княгинею<sup>117</sup>.

\* \* \*

Незважаючи на те, що Муравиця була малим приватним містечком, її все ж можна назвати певним місцевим центром для навколишньої території. У містечку був замок, що сприяло його відпорності від зазіхань недоброзичливців і татар, а також дві церкви. Муравиця, очевидно, отримала магдебурзьке право, оскільки у місті згадуються війт і бурмистри. Ремісничий потенціал міста не був значним, і більш важливу роль відігравала торгівля, зокрема, завдяки торгам і ярмаркам. Християнське населення здебільшого займалося сільськогосподарською діяльністю, натомість євреї активно провадили підприємницьку діяльність. Основними її видами були позики грошей і взяття речей у заставу, орендування ставків, млинів, корчем та сіл. Крім того євреї вміло обстоювали себе у суді й не раз вигравали судові процеси у шляхти.

## REFERENCES

- Aktova knyha. 1575. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi (dali – TsDIA Ukrainy u m. Kyievi). Fond 21, opys 1, sprava 18 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1602. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 22, opys 1, sprava 13 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1567. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 9 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1569. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 11 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1570. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 12 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1572. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 13 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1573. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 14 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1575. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 15 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1576. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 16 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1577. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 17 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1579. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 20 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1580. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 21 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1580. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 22 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1581. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 23 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1582. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 26 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1583. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 30 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1584. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 31 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1585. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 34 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1586. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 35 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1587. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 37 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1590. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 38 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1591. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 39 [in Ukrainian].
- Aktova knyha. 1591–1592. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 40 [in Ukrainian].

<sup>117</sup> ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1, спр. 35, арк. 467–468 зв.

- Aktova knyha. 1592. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 42 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1593. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 43 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1593. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 44 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1595. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 48 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1600. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 61 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1602–1603. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 65 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1602. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 66 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1606. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 76 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1606. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 77 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1607. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 78 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1608. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 80 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1608. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 81 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1609. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 83 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1617. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 108 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1620–1624. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 118 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1624. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 137 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1624. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 138 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1625. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 141 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1626. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 148 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1626. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 150 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1627. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 154 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1627. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 155 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1627. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 156 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1627. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 157 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1628. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 158 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1628. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 161 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1629. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 170 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1631. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 177 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1632. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 184 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1637. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 205 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1638. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 211 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1638. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 214 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1643. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 235 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1645. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 243 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1646. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 246 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1646. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 247 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1646. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 248 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1641. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 227 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1649. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 263 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1650. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 25, opys 1, sprava 265 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1576-1580. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 26, opys 1, sprava 3 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1590. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 26, opys 1, sprava 7 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1593. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 26, opys 1, sprava 8 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1594. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 26, opys 1, sprava 9 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1622. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 26, opys 1, sprava 29 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1623. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 26, opys 1, sprava 31 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1630. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 26, opys 1, sprava 35 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1633. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 26, opys 1, sprava 37 [in Ukrainian].

- Aktova knyha. 1602. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 27, opys 1, sprava 14 [in Ukrainian].  
Aktova knyha. 1580. TsDIA Ukrainy u m. Kyievi. Fond 28, opys 1, sprava 13 [in Ukrainian].  
Akty, odnosyashiesya k istorii Yuzhnoj i Zapadnoj Rossii, t. 1 (1361–1598), (SPb: V tipografii Eduarda Praca, 1863) [in russian].  
Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, sygn. 31.  
Archiwum Państwowe w Krakowie. Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 369.  
Yakovenko, Natalia. *Ukrainska shliakhta z kintsia XIV do seredyiny XVII stolittia. Volyn i Tsentralna Ukraina* (Kyiv: “Krytyka”, 2008) [in Ukrainian].  
Lietuvos Metrika. (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010), kn. nr. 251: (1555–1558): 37-oji Teismų bylų kn. / parengė I. Valikonytė, L. Steponavičienė [in Lithuanian].  
*Litopys Ruskyi* / Per. z davnorus. Leonida Makhnovtsia (Kyiv: Vyd-vo “Dnipro”, 1989) [in Ukrainian].  
Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv, f. 91 (Radzyminski), spr. 70.  
Pryshchepa, Bohdan. *Pohorynski mista v X–XIII st.* (Rivne: PP Diatlyk M., 2016) [in Ukrainian].  
Pryshchepa, Bohdan i Nikolchenko, Yuzef. *Muravytske horodyshche* (Mariupol: Vyd-vo “Renata”, 2001) [in Ukrainian].  
Rachuba, Andrzej. “Sapieha Tomasz Kazimierz”. *Polski słownik biograficzny*, t. 35 (Warszawa; Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagellońskiego, 1994), 155–156 [in Polish].  
Zaiats, Andriy. “Uriadnyky volynskykh pryvatnykh mist druhoi polovyny XVI – pershoi polovyny XVII stolit”. *Zapysky NTSh*, t. 274, 57–76 [in Ukrainian].  
*Źródła dziejowe*, t. XIX: *Ziemia ruskie. Wołyń i Podole* (Warszawa: Skład główny w Księgarnie Gebethnera i Wolfa, 1889) [in Polish].

## VOLHYNIAN SMALL TOWN MURAVYTSIA IN THE 16<sup>TH</sup> – EARLY 17<sup>TH</sup> CENTURY

Andriy ZAYATS

Ivan Franko National University of Lviv

Department of Ancient History of Ukraine and Auxiliary Historical Sciences

1 Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: andrij\_zajac@yahoo.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8744-9852>

The origins of Muravytsia's urban status and the way it came into the possession of the princes of Sangushki, and later of Hryhorij Chodkewicz, princely families of Vyshnevetski, Chortoryiski, Jan Pac, Kryshtof Monwyd Dorohostayskyi and Tomasz Sapieha are traced in the article. The mechanism of populating the city and its boundaries is shown. The small population of Muravitsia allows it to be classified as a small town (*miasteczko*).

Muravytsia had a castle, and its urban fortifications were wooden and earthen. The town had two gates, and most of the buildings were made of wood. Somewhat better houses were on the market. Two churches stand out among the religious buildings of Muravytsia. City self-government was obviously ensured by Magdeburg law, as there are references to the activities of mayors. The great significance of trades and fairs in the economic life of Muravytsia is revealed. It turned out that the city was often rented out. The difficult relations between the burghers and the nobility are analyzed. The socio-economic level of development of Muravytsia in combination with religious buildings in the city made it a certain center for the surrounding district.

**Keywords:** Volhynia, Muravytsia, Sangushki, Vyshnevetski, Dorohostaiski, Magdeburg law, burghers

Стаття надійшла до редколегії 25.03.2023

Стаття прийнята до друку 02.04.2023